

Η αρχιτεκτονική και η Ευρώπη*

Στο τεύχος αρ 76 (1998/IV) του εξαιρετικού τριμηνιαίου περιοδικού *Rassegna*, που εκδίδεται εδώ και 20 χρόνια και είναι πάντα θεματικό, ο διευθυντής του Vittorio Gregotti θέτει στους φιλοξενούμενους συγγραφείς ένα συγκεκριμένο ερώτημα. Έφισταται μια συγκεκριμένη οντότητα που αποκαλείται «ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική»; Αν πράγματι υφίσταται, χαρακτηρίζεται από μια διακριτή ταυτότητα; Η θεμελιώδης αυτή απορία, που διατυπώνεται σε μια περίοδο συνολικού απολογισμού και απηχεί τη συλλογική ενδοσκόπηση μπροστά στη «νέα χιλιετία», οδηγεί αναπόφευκτα σε άλλα ερωτήματα. Η ίδια η έννοια της Ευρώπης είναι προσδιορίσιμη; Η αντίληψη της ευρωπαϊκής «ταυτότητας» μήπως συγκρούεται με την επιδίωξη αναζήτησης μιας συλλογικής εικόνας, από τη στιγμή που η «ταυτότητα» αναφέρεται σε μιαν ατομική και φυτική δυναμική; Είναι σκόπιμο να επιχειρείται τον προσδιορισμό μιας «ταυτότητας» σε εποχή παγκοσμιοποίησης, όταν ακριβώς η ενδεχόμενη απώλειά της και η συναντίστη κρίση μπορεί να λειτουργήσει απελευθερωτικά εξαιτίας των νέων προοπτικών που έχουν αναγράφονται στο προσεχές μέλλον;

Πούκειται για ερωτήματα που οφείλουν να θέσουμε, διαφορετικά λειτουργούμενε στο παρελθόν της ιστορίας, αγνοώντας έναν προσδιορισμό που λειτουργεί απομυθοποιητικά που μετατίθεται στην αυτογνωσία για την αρχιτεκτονική που παράγεται στη γηραιά ήπειρο. Επιτυχαί που οφείλουμε να θέσουμε και πού τόπο μας, μια και είναι γεμάτος ακόμα

από ιδεοληψίες και εθνοκεντρικές κορόνες, αποτέλεσμα μιας τυποποιημένης παιδείας μέσα και έξω από το σχολείο, που αντέχει στον χρόνο και συντηρεί αντιδραστικά φαινόμενα στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας. Ανάμεσα στους Έλληνες αρχιτέκτονες κρύβονται βεβαίως Γιανναράδες και Ζουράρηδες, για τους οποίους η αυτογνωσία και η επιστροφή στην Ανατολή δεν συνοδεύεται από την αποκάλυψη μιας σχεδιαστικής ποιητικής εναρμονισμένης με αυτό το «όραμα», αλλά μεταφράζεται σε επίθεση κατά του «άλλου», του διαφορετικού, του δυτικού εν γένει που δαιμονοποιείται γιατί δήθεν δεν είναι σε θέση να κατανοήσει εκείνη την πνευματική ουσία της οποίας μόνο οι Έλληνες είναι θεματοφύλακες.

Στις σελίδες αυτές πριν έναν χρόνο αναφερθήκαμε στο ζήτημα των δεσμών όλης της νεότερης ελληνικής αρχιτεκτονικής με την έννοια του τόπου ως δημιουργικού ερεθίσματος και κινήτρου. Ο συσχετισμός αυτός δεν έχει όμως να κάνει με μια συμπεριφορά απομόνωσης και τη διεκδίκηση της πολιτισμικής αυτονομίας, αλλά με την πεποίθηση ότι η όσμωση τοπικού και διεθνούς αποτελεί τη μόνη συνειδητή επιλογή για την εξασφάλιση της ποιότητας, την απόδοση νέων ιδιοτήτων στην αντίληψη της ταυτότητας. Έχει να κάνει επίσης με το γεγονός ότι ο αβασάνιστος διεθνισμός αποτελεί το καταφύγιο μιας άλλης μερίδας «δημιουργών» οι οποίοι παράγουν άφθονα κυβικά μέτρα κακής αρχιτεκτονικής

* Αρχιτεκτονικά Θέματα, 34/2000, σ. 10-11.

47. Π. Νικολακόπουλος, *Κατοικία στα Κιούρκα*, 1988-95. Το στέγαστρο της νότιας όψης.

με μοναδικό επιχείρημα τον μεταπρατικό της χαρακτήρα που τη δικαιολογεί και την καταξιώνει. Τα παραπάνω όμως θα μπορούσαν να συμβούν οπουδήποτε, δεν είναι μόνο ελληνικά χαρακτηριστικά ούτε ο τόπος μας οφείλει να διαφυλάξει ποιος ξέρει ποια πεμπτουσία σε ένα παγκόσμιο χωριό πολιτισμικά αναλφάρητων. Αυτό που εκτιμάμε σε έναν τόπο είναι το επίπεδο της παραγόμενης αρχιτεκτονικής η οποία διέπεται από μιαν απόλυτη και αυτόνομη αξία, όχι τον βαθμό εναρμόνισής της με συγκεκριμένες πολιτισμικές καταβολές και ιδιότητες. Είναι φυσικό ο Τσέχος, ο Σκωτσέζος ή ο Ήπειρωτης αρχι-

τέκτων να είναι φορέας εμπειριών οι οποίες συνοδεύουν τη σχεδιαστική παιδεία και την προσωπική δημιουργικότητα με αποτέλεσμα την παραγωγή ενός έργου που μπορεί να πραγματοποιείται με απαιτήσεις στον συγκεκριμένο τόπο καταγωγής αλλά και έξω από αυτόν. Τίποτα δεν δικαιολογεί το μέτριο έργο του Τσέχου, αν η μόνη φροντίδα είναι η διαφύλαξη της «τσεχικότητάς» του. Όταν αναφερόμαστε, για παράδειγμα, στην ολλανδική αρχιτεκτονική, εννοούμε την ποιότητα των κτιρίων στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, όχι την έκφραση ενός «εθνικού» πνεύματος και χαρακτήρα των οποίων τα ίδια —

48. Ν. Λυκουόδης και Ι. Παπασπυρίοπουλου. Τρεις μονοκατοικίες στο Κεφαλάρι. 1987-91. Μερική άποψη από τον κήπο με την πισίνα.

οφείλουν να— είναι φορείς. Με την έννοια αυτή «η αρχιτεκτονική είναι διεθνής», όπως διεθνής ήταν η δραστηριότητα δημιουργών στη διάρκεια των αιώνων, από τη Μεγάλη Ελλάδα ώς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Γι' αυτό ίσως θα ήταν σκόπιμο να διατυπώσουμε μιαν άλλη προσέγγιση με σημειολογική αξία, μιλώντας στη δική μας περίπτωση για τη νεότερη «αρχιτεκτονική στην Ελλάδα» και όχι για την «ελληνική αρχιτεκτονική». Η πρώτη, εκδοχή συμβάλλει στην άρση του αδιεξόδου, η δεύτερη φορτίζεται με ιδεολογικά συμπλέξα, τα οποία αδυνατούμε ακόμα να υπερβούμε.

Για να επιστρέψουμε όμως στο τεύχος της *Rassegna*, τα κείμενα των συγγραφέων αποδεικνύουν τη ρευστότητα και τις δυσκολίες του ερωτήματος. Μεταξύ των J. Rykwert, H. Frank, A. Isozaki, D. Ghirardo και J.-L. Cohen, πεπεισμένος ευρωπαϊστής αποδεικνύεται ο Γάλλος κριτικός, ενώ ο O.M. Ungers προτείνει ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον κείμενο, ένα είδος ιδεολογικού προγράμματος σύμφωνα με το οποίο η αρχιτεκτονική διέπεται από απόλυτη αυτονομία.

Ο Cohen υποστηρίζει ότι η ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική συντίθεται σύμφωνα με ένα αδιάκριτο αλλά κοινό γενετικό κώδικα. Υπο-

γραμμίζει την αστική φύση των ευρωπαϊκών αρχιτεκτονικών εμπειριών που μετέχουν σε μια συλλογική διαδικασία ανταλλαγής, τον ιζηματογενή χαρακτήρα των νέων επεμβάσεων που επι-τίθενται στις προηγούμενες, την τοπολογική δομή της ευρωπαϊκής πόλης στην οποία διακρίνεται ένα ισχυρό και ομοιογενές κέντρο, τη συμμετοχή της αρχιτεκτονικής σε μια αστική στρατηγική, με την έννοια της δημόσιας διαχείρισης των υποδομών και των συλλογικών εξυπηρετήσεων, απαλλαγμένων από τη λογική της αγοράς, καθώς και τη διεκδίκηση μιας αστικής ταυτότητας που διαφοροποιείται από εκείνη των περιφερειών και των χωρών. Η θεώρηση αυτόσο αυτή επικεντρώνεται σε ζητήματα δυναμικής του αστικού οργανισμού, ενώ παρακάμπτει θέματα πολιτισμικής ταυτότητας και αρχιτεκτονικού χαρακτήρα.

Ο Frank υποστηρίζει ότι η ελεύθερη δημιουργικότητα των αρχιτεκτόνων, που έλκει την καταγωγή της από την εθνική μυθολογία του καθενός, έδωσε υπόσταση σε μιαν αρχιτεκτονική «ευρωπαϊκή», και ταυτόχρονα υπογραμμίζει τη σύγχρονη αντίφαση της αναζήτησης ενός ευρωπαϊκού χαρακτήρα στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας κουλτούρας, χαρακτήρα ο οποίος θα είναι τόσο ανίσχυρος όσο ανίσχυρος αποδείχτηκε ο «εθνικός» χαρακτήρας της αρχιτεκτονικής του παρελθόντος. Ήδη στις ευρωπαϊκές πόλεις, κοντά σε ιστορικά κτίρια στα οποία αναγνωρίζουμε μιαν αδιαμφισβήτητη ευρωπαϊκή ταυτότητα, όπως ο γοτθικός καθεδρικός του Στρασβούργου, εμφανίζονται άλλα όπως το ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το οποίο κάθε άλλο παρά πείθει για τον ευρωπαϊκό του προσανατολισμό.

Γι' αυτόν ίσως τον λόγο, ο Rykwert απορρίπτει τη γραμμική αντίληψη της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής ιστορίας (από την Αίγυπτο, την Ελλάδα και τη Ρώμη ώς την Αναγέννηση, τον εκλεκτικισμό και το σύγχρονο) και προτείνει ένα πολυσυλλεκτικό κολάζ

που περιλαμβάνει την Αγία Σοφία, τις ξύλινες εκκλησίες στη βόρεια Ρωσία, τις κατοικίες των Βίκινγκς στη Δανία, τον Άγιο Πέτρο και το Altes Museum μαζί με το παρατηρητήριο του Αϊνστάιν. Η πρώτη αντίληψη εμφανίζεται ισχυρή αλλά είναι ευάλωτη, η δεύτερη μπορεί να απορροφά και τελικά να εναρμονίζει δημιουργικά τον επερογενή χαρακτήρα ομότροπων ρευμάτων.

Η δυσχέρεια απάντησης στο ερώτημα που ο ίδιος έθεσε, εμφανίζεται ανάγλυφη στο δοκίμιο του Gregotti. Ο Ιταλός αρχιτέκτων επισημαίνει ότι τα ίδια τα σύνορα της Ευρώπης, τουλάχιστον τα ανατολικά, είναι δύσκολο να προσδιοριστούν, ενώ σήμερα η γηραιά ήπειρος είναι ένα κλειστό σύστημα χωρίς αποικιοκρατικές φιλοδοξίες, που έχει μάλιστα να αναμετρηθεί με τρία κύρια θρησκευτικά δόγματα στο εσωτερικό της, τον χριστιανισμό, τον ιουδαϊσμό και τον ισλαμισμό. Υποστηρίζει ότι η Ευρώπη δεν είναι μια ήπειρος αλλά μια πολιτισμική οντότητα, και θυμίζει τη διαπίστωση του L. Faivre ότι «το κράτος δεν είναι ποτέ μια δεδομένη κατάσταση αλλά ένα κατασκεύασμα». Ιδιαίτερως σήμερα, ακόμη και μια ένοπλη σύγκρουση δεν αφορά πλέον σε δύο λαούς αλλά σε διάφορες εξουσίες, από τις πολυεθνικές του καπιταλισμού ώς τη βιομηχανία των ειδήσεων. 'Όσον αφορά στην πολιτισμική αυτονομία της αρχιτεκτονικής, οι σημερινές συνθήκες της μαζικής κουλτούρας διαμορφώνουν ένα πλαίσιο στο οποίο «συμβιώνουμε μόνο στον βαθμό που καταναλώνουμε τα ίδια αγαθά, υφιστάμεθα την ίδια ενημέρωση, επικοινωνούμε για να ανταλλάσσουμε τα ίδια προϊόντα, χρησιμοποιούμε τους ίδιους κώδικες για να απαλείφουμε τις ιδιαιτερες πολιτισμικές διαστρωματώσεις. Συμβιώνουμε μόνο με αντάλλαγμα την απώλεια της ταυτότητάς μας».

Και όμως η ευρωπαϊκή κουλτούρα είχε ανέκαθεν υπερτοπικό χαρακτήρα, χάρη στην κινητικότητα των καλλιτεχνών στις μεγάλες

Α. Κουβελά, Εξοχική κατοικία, Άνδρος, 1998-2000.

Α. Κωτσιόπουλος και συνεργάτες, Ίδρυμα Ιατροβιολογικών Ερευνών Ακαδημίας Αθηνών, Χολαργός, 1994-2000.

πρωτεύουσες, στο δίκτυο των πανεπιστημίων, στην κυκλοφορία των εντύπων, στα εκπαιδευτικά και στα θρησκευτικά ταξίδια. Η Ευρώπη ανακάλυψε τον κόσμο, δεν συνέβη το αντίθετο, και δημιούργησε για πρώτη φορά έναν διομηχανικό πολιτισμό τον οποίο επέβαλε, μαζί με την κουλτούρα της, στο μεγαλύτερο μέρος της γης.

Ποιες είναι οι προοπτικές σήμερα; Σύμφωνα με τον Gregotti, τίποτα δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένο και χυρίως η υποκειμενικότητα των αρχιτεκτονικών εμπειριών αλλά και η τυφλή αισιοδοξία για την τεχνολογία και

η πλανητική ομοιογενοποίηση των συμπεριφορών. Με την προϋπόθεση ότι «κάθε αποτέλεσμα οφείλει να αποκαλύπτει τα θεμέλια του, δηλαδή τα διακριτά σημεία μιας δυνατής πορείας», η αρχιτεκτονική πρέπει να καθορίσει μιαν απόσταση, μια κριτική αντίσταση έτσι ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει αυτή τη μαγιατική κατάσταση διαλεκτικά και ευρηματικά, με τα παραδοσιακά εργαλεία και τις αξίες της δουλειάς. Όπως έγραφε ο Schlegel «αν φανταζόμασταν τον κόσμο περατωμένο, τότε κάθε δράση μας θα είχε μηδενιστεί».